

KELETI NÉPZENEI KUTATÁSOK

I. rész – Előzmények, korábbi gyűjtések

A magyar népzene ázsiai rétegeinek kutatása nagy hagyományokra tekint vissza. Az alapkövet Bartók Béla és Kodály Zoltán rakta le a múlt század elején, akik a magyar népzene gyűjtése és elemzése mellett mindjárt az első lépéseknél megkezdték a szomszéd népek és a rokon népek zenei kultúrájának vizsgálatát is.¹ Meggyőződésük volt ugyanis, hogy csak más népek zenéjének alapos ismeretében tudjuk megállapítani, hogy mi a speciális és mi az általános a magyar népzeneben. És valóban, fontos, hogy a kutatás ne szűküljön le egy kisebb területre vagy egyetlen államalakulatra, mert a népzene számos jelensége areális természetű, és akár a folyók vagy a hegyek, a zene sem veszi figyelembe az országhatárokat, amikor egyik országból a másikba lép.

Számos publikáció tárgyalja ma már a magyar népzenei őstörténet kérdéseit, de mivel az őstörténet a történelemnek az a része, ahol nincsenek írott források, nem meglepő, hogy egyes témákban a nevesebb kutatók is eltérő, néha éppen ellentétes álláspontot foglalnak el.² Azt napjainkban egyetlen komoly szaktekinvély sem vonja kétségbe, hogy a finnugor népekkel való rokonságunk nem elsősorban genetikai, hanem főként nyelvi természetű. A népzene-kutatók pedig különösen tisztában vannak azzal, hogy noha a magyar nyelv a finnugor nyelvcsaládba tartozik, a magyar népzene egyetlen finnugor nép zenéjével sem mutat vitathatatlan rokonságot.

Az egyik kivétel a finnugor cseremiszek pentaton kvintváltó stílusa lehetne, itt azonban bebizonyosodott a török csuvasok hatása. Figyeljük meg, hogy mit mond a területen sokat gyűjtő Bereczki Gábor (1994, 89): a cseremis területen „bizonyos csuvas hangtani jelenségek addig terjednek, ameddig a törökökre jellemző kvintváltó dallamok”.³ Másrészt egyes obi-ugor medveünnep énekek hasonlítanak ugyan magyar siratókra, de mint látni fogjuk, hasonló párhuzamok török és más népek zenéjében is találhatóak. Ugyanakkor több szál mutat török és mongol zenék felé, ami érthető, hiszen különböző török népek nagy szerepet játszottak a magyarság, a magyar kultúra és népzene kialakulásában.

A magyar zenei őstörténettel kapcsolatos kutatások kezdeti célja a magyar zene őstörténeti, genetikai kapcsolatainak feltárása volt. Bartók Béla és Vikár László is a finnugoroknál kezdte keleti kutatásait, majd mindketten a törökség felé fordultak, ahol a magyar zene rétegeihez hasonló dallamstílusokat találtak. Idézzük Bartók Bélát: „Finn-ugor – török hasonlóságokat először a Volga táján élő népek irányában kerestem, és onnan kiindulva végül Törökország irányában.” Bartók 1936-ban Törökországban egy jelentős kutatást végzett. A török anyaghoz írt tanulmányában egyebek között megállapította, hogy a „gyűjtött török dallamok mintegy 20 százaléka meglepő rokonságot mutat a régi magyar dallamokkal”. (Saygun 1976, V-VI). Vikár László és Bereczki Gábor pedig 1957 és 1979 között a Volga-Káma vidéken a finnugor cseremiszek, mordvinok és votjákok után a török nyelvű csuvas, tatár és baskír népek népzenejét térképezték fel. Vikár (1993, 33) tanulságként le-

szögezi, hogy: „A tapasztalat azt mutatja, hogy csak a finnugorok vettek át a törököktől, s nem fordítva”.

Ne felejtjük el azonban, hogy a világ népei hosszú folyamat során alakultak ki, és alakulnak tovább ma is, ahogy a magyarság létrejöttében is a (feltehetőleg eredetileg sem homogén) finnugor komponensek mellett különböző török, szláv és más népek is jelentős szerepet játszottak. Termékenyebbnek és tudományosabbnak tűnik tehát, ha egyetlen őshaza helyett őshazákról beszélünk, és az egyes komponensek után külön-külön nyomozunk. Még átfogóbb módszer, ha őshazákra koncentrálnak helyett nagy területek népzeneit elemezzük összehasonlító módszerekkel. Ismerkedjünk meg most a magyar népzene-kutatás néhány lépésével, melyek fokozatosan egy mind jobban bővülő nemzetközi munkában teljesednek ki.

Mint már említettük, magyar részről az első jelentős keleti népzenei kutatás Törökországban történt, amikor 1936-ban Ahmet Adnan Saygun kíséretében Bartók Béla népzenei gyűjtőt. Ennek a kutatásnak volt egy speciális apropója. A XVIII. század végétől az öntudatra ébredő magyarság közgondolkodásának központjába került az őshaza kutatása, az ázsiai rokon népek felkeresése. Ezzel összhangban a keleti népzenei kutatás egyik fő célja még a XX. század első felében is a zenei őshaza felfedezése volt.

Bár Bartók Törökországban koncerteket és előadásokat is tartott, fő céljának a népzene-gyűjtést tekintette.⁴ 1936. november 2-án érkezett Isztambulba, ahol egy napig a konzervatóriumban dolgozott, majd Ankarába utazott. A fővárosban három előadást tartott, néhány koncertet adott, sőt egy kisebb gyűjtést is végzett. Az igazi kutatómunka november 18-án kezdődött, amikor Rásonyi László tanácsára Dél-Törökországba utaztak, az Ankarához közeli Osmaniye környéki tengerparti területre, ahol néhány nomád törzs téli szálláshelye volt. Noha mindössze 101 dallamot gyűjtöttek, Bartók mégis nagy jelentőséget tulajdonított ennek a kutatásnak.⁵ Nem véletlenül volt lelkes a gyűjtött anyagtól, hiszen erős kapcsolatokat fedezett fel a magyar és az anatóliai népzene között. Hallgassuk, mit írt: „Alig hittem füleimnek: uramfia, hiszen ez mintha egy régi magyar dallamnak változata volna. Örömemben mindjárt két teljes hengerre vettem föl az öreg Bekirnek énekét és játékát... A második, Bekirtől hallott dallam – megint csak egy magyar dallam rokona: hisz ez már szinte megdöbbentő, gondoltam magamban.”

Tanulmányában pedig a következőket olvashatjuk: „A 78 énekes dallam 43%-a, azaz 33 dallam tartozik az 1. és a 2. Osztályba”. Felsorolja a dallamok tulajdonságait, majd arra a következtetésre jut, hogy: „Ha összehasonlítjuk ezeket a tulajdonságokat a nyolcszótagos régi stílusú magyar dallamok tulajdonságaival, látjuk, hogy ezek szinte szó szerint megegyeznek. Azon kívül, hogy a nyolcszótagos parlando török és magyar anyag között feltűnő hasonlóság van, többet is lehet mondani: az 1. osztály kilenc török dallama, ill. variáncsoportja zömének van variánsa a magyar anyagban...”

Bartók utolsó gyűjtőútja, Törökország 1936. november

Ga-ra-man'-in ga-ya-la-ni,
 Can dö-vü-yor o ma-ya-la-ni,
 Çok mu vur-du, be-bek, oy, oy,
 Ga-ra gu-şun so-ya-la-ni.

1. kotta – Egy anatóliai török dallam

Már ezek elegendő bizonyítékot szolgáltatnak a két anyag szoros kapcsolatára, sőt megkockáztatnám, megegyező voltára.” (Saygun 1976, V)

Budapestre visszatérve azonnal nekilátott a hatvannégy fonográf-cilinderre felvett dallam lejegyzésének, és 1937 májusára befejezte a lejegyzési munkálatok zömét, de a szöveggel kapcsolatos problémák miatt ideiglenesen leálltak a török gyűjtés munkálatai. 1938 májusában kezdett el újra foglalkozni az anyaggal, ekkor küldte el Rásonyinak a hátralévő török szövegeket.

1940 áprilisában Bartók először amerikai koncert- és tudományos előadókörútra ment, majd 1940. október 8-án végleg emigrált. Később ismert, hogy Amerika helyett szívesen ment volna Törökországba, hogy folytassa a megkezdett kutatást. Megkérte Saygunt, nézzen utána, van-e mód arra, hogy Törökországban dolgozzon népzene-kutatóként, cserébe mindössze a megélhetését fedező szerény fizetésre tartott volna igényt. Saygun először lelkesen válaszolt, jelezve, hogy jól ismeri az új minisztert, és reméli, el tudja intézni Bartók letelepedését.⁶ Azonban a Törökország kül- és belpolitikájában bekövetkező változások miatt nemcsak Bartók, hanem ő maga is nemkívánatos lett Ankarában, ezért ez a terv nem sikerülhetett. 1943 júniusában már Amerikában ezeket írta: „Előkészítettem kiadásra a török anyagomat, egy 100 oldalas bevezetést stb. Mindezt nagy örömmel tettem, csak az a baj, hogy rendkívül kevés ember érdeklődik ilyen dolgok iránt, pedig igazán eredeti következtetésekre jutottam, melyeket szigorú levezetés segítségével be is bizonyítottam. És természetesen senki sem óhajtja kiadni ezeket a munkákat...”⁷

1943. október 15-én a Columbia Egyetem zenei könyvtára elutasította a török könyv kiadását, és Bartók 1944. július 1-jén elhelyezi a Turkish Folk Music from Asia Minor tiszttátát a könyvtárban. Innen kelt azután életre 1976-ban magyar és amerikai kiadásban angol nyelven, majd 1991-ben az amerikai kiadás hasonlóan török kiadásban törökül.⁸ Egyik kiadvány sem keltett

feltűnést, pedig nem „csupán” a magyar és a török őstörténetet és a török-magyar zenei kapcsolatokat mélyen érintő műről van szó, hanem az etnomuzikológia egyik fontos munkájáról is.⁹

Mi lehet ennek a közönynek az oka? Ha eltekintünk minden egyéb lehetséges magyarázattól, egy súlyos érv akkor is marad: Bartók török gyűjtése oly kevés dallamot tartalmazott, hogy abból

egy ma mintegy több mint hetvenmillió népzenéjére érvényes megállapítások csak nagy fenntartásokkal fogalmazhatók meg. A török népzeneről pedig egészen a legutóbbi időkig nem született olyan átfogó elemző mű, mely értelmező háttérrel adhatott volna Bartók gyűjtéséhez.

Lássunk most egy dallamot, melyet Bartók fontos kapcsolatnak tekintett a magyar és az anatóliai népzene között.¹⁰ Az 1. kottában a dal egy variánsát mutatom be, melyet magam gyűjtöttem ugyanazon a területen.¹¹

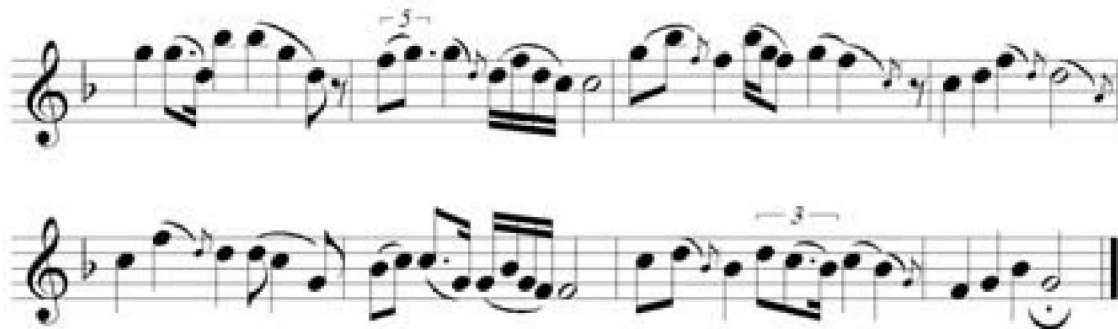
Bartók anatóliai kutatása után magyarok hosszabb ideig nem végeztek ázsiai népzenei kutatásokat, de ebben az időben jelentős átfogó népzenei művek születtek meg. Jelentős tudományos tett volt, hogy Szabolcsi Bence (1979, 106-109) óriási anyaggal és kiemelkedő zenei

intuícióval tett összevetéseket Eurázsia, sőt a világ távolabbi népzeneivel kapcsolatban.¹² Vargyas Lajos (1980, 2002) a magyar zene őstörténetének és ezen belül a Volga-Káma vidék népzenejének nagy ívű áttekintését végezte el, Dobszay László és Szendrei Janka (1988) pedig további európai népek zenéit vonta be az összehasonlító vizsgálatba.

A huszonkét éves szünet után 1958-ban azonban egy nagyszabású és folyamatosan bővülő kutatássorozat kezdődött, amikor a Szovjet és a Magyar Tudományos Akadémia egyezménye lehetővé tette, hogy magyar kutatók utazzanak a Közép-Volga vidékére. Vikár László népzene-kutató és Bereczki Gábor finnugor nyelvész 1958-1979 között gyűjtöttek a területen az ott élő finnugor mordvin, votják, cseremisiz (mari) és a török csuvas, tatár, valamint baskír népek között, s a felvett mintegy négyezer dallam egy részét

Hegedü-klarinet-dob zenél Törökország délnyugati részén – a szerző felvétele

2. kotta – a) Csuvas kvintváltó dallam (Vikár-Bereczki 1979, No. 289)

publikálták is.¹³ Gyűjtésük különösen nagy érdeme, hogy egy sok nemzet által lakott terület népzenei rétegeiről ad megbízható összehasonlító képet.

Vikár László megfigyelése szerint a Volga-Káma vidéken a török és a finnugor rétegek szétválasztása szinte lehetetlen, s a legegyszerűbb dallamtípusoktól a legbonyolultabbakig gyakran hallani közös elemeket. Ugyanakkor általános tendencia, hogy a törökök zenéje évszázadok óta erősen hatott a finnugorokra, míg ez fordítva nem igaz. A gyűjtések során kiderült az is, hogy a magyar népzene egy rétegéhez hasonló pentaton kvintváltó stílus csak a cseremiszsuvás határon és közelében, egy 60–80 kilométer átmérőjű kör-

ben él, mégpedig mind a két népnél. Munkásságuk eredményeképpen a Volga-vidék népzenejének felgyűjtése és a magyar népzenevel való összevetése igen jó állapotban van.

E gyűjtések ismertetése nem e cikk feladata, most hadd utaljak csak arra, hogy számos könyv és tanulmány ismerteti az összegyűjtött anyagot, annak elemzését és a magyar zenével való összefüggéseit. Ezek közül is kiemelkedik a Vikár László és Bereczki Gábor által írt Votyak, Cheremis, Chuvash és a Tatar Folksongs kötetek (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989, 1971, 1979, 1999), valamint Vikár László összefoglaló könyve A volga-kámai finnugorok és törökök dallamai. (Budapest, MTA Zenetudományi Intézet, 1993)

HIVATKOZÁSOK

- Bartók B. (1920), Die Volksmusik der Araber von Biskra und Umgebung, in Zeitschrift für Musikwissenschaft II: 9, 489–522.
- Bartók B. (1923), Volksmusik der Rumänen von Maramureş, Sammelbände für Vergleichende Musikwissenschaft IV, München, Drei Masken Verlag.
- Bartók B. (1924), A magyar népdal, In BÖI: 101-250, Budapest, Zeneműkiadó Vállalat.
- Bartók B. (1931), Hungarian Folk Music, London, Oxford University Press.
- Bartók B. (1934), Népzeneink és a szomszéd népek népzeneje, In Népszerű Zenefüzetek 3., Budapest.
- Bartók B. (1935), Melodien der rumänischen Colinde (Weinachtslieder), Wien, Universal Edition A.G.
- Bartók B. (1937a), Népdalkutatás és nacionalizmus, Tükör 1937 (V) évfolyam, 3. szám, 166-168.
- Bartók B. (1937b), Népdalgyűjtés Törökországban, In Nyugat 1937 III: 3, 173-181.
- Bartók B. (1959), Slovenské Ľudové Piesne – Slowakische Volkslieder I., Bratislava, Editio Musica
- Bartók B. (1976), Turkish Folk Music from Asia Minor, Princeton University Press
- Bartók B. (1991a), Küçük Asya'dan Türk Halk Müsükisi (szerk. és az előszót írta Büilent Aksoy), İstanbul, Pan Yayınçılık.
- Bereczki G. (1994), A Névától az Urálig, Szombathely, Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Uralisztikai Tanszékének kiadványa.
- Dobszay L. – Szendrei J. (1988), A Magyar Népdaltípusok Katalógusa I-II, Budapest, MTA Zenetudományi Intézet.
- Dobszay L. (1983), A siratóstílus dallamköre zenetörténetünkben és népzeneinkben, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kodály Z. (1937-1976), A magyar népzene (1. kiadás 1937, 7. kiadás 1976, hivatkozások a 7. kiadás szerint (átnézte és bővítette Vargyas L.)), Budapest, Zeneműkiadó.
- Paksa K. (1999), Magyar Népzene-történet, Budapest, Balassi Kiadó.
- Saygun, A. A. (1976), Béla Bartók's Folk Music Research in Turkey, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Sipos J. (1994), Török Népzene I., Műhelytanulmányok a magyar zenetörténehez sorozat 14, Budapest, MTA Zenetudomány Intézet.
- Sipos J. (1995), Török Népzene II., Műhelytanulmányok a magyar zenetörténehez sorozat 15, Budapest, MTA Zenetudomány Intézet.
- Sipos J. (2000), In the Wake of Bartók in Anatolia, sorozat Bibliotheca Traditionis Europaeae 2., Budapest, European Folklore Institute.
- Sipos J. (2001), Kazakh Folksongs from the Two Ends of the Steppe (CD-vel), Budapest, Akadémia Kiadó.
- Sipos J. (2002), Vannak-e közös rétegek a karacsáj-balkár és a magyar népzeneben? In Orientalista nap 2001, eds. Birtalan Ágnes and Yamahi Masanori, 117-132, Budapest, MTA Orientalisztikai Bizottság – ELTE Orientalisztikai Intézet.
- Sipos J. (2004), Azeri Folksongs - At the Fountain-Head of Music, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Sipos J. (2006a), Comparative Research on the Folk Music of Turkic and Hungarian People, Ankara, a török TIKÁ és az Ankarai Magyar Nagykövetség kiadványa.
- Sipos J. (2006b), Azerbaijan El Havalari - Musiqinin İlkın Qaynaqlarında, Baku, kiadó: Ebilov, Zeynalov ve odullary.
- Szabolcsi B. (1933), Osztályok hősdalok - magyar siratók melódiái, in Ethnographia XLIV: 71-75, Budapest.
- Szabolcsi B. (1935), Eastern Relations of Early Hungarian Folk Music, In Journal of the Royal Asiatic Society 1935.
- Szabolcsi B. (1936), Egyetemes művelődéstörténet és ötfokú hangsorok, In Ethnographia XLVII, 233-251.
- Szabolcsi B. (1940), Adatok a közép-ázsiai dallamtípus elterjedéséhez, In Ethnographia LI, 242-248.
- Szabolcsi B. (1956), Zenei tanulmányúton Kínában, in MTA. I. Osztályának Közleményei VIII. 1-4, 223-239.
- Szabolcsi B. (1979), A magyar zenetörténet kézikönyve, Budapest, Zeneműkiadó Vállalat.
- Vargyas L. (1980), A magyar zene őstörténete I-II., In Ethnographia XCI. I. szám: 1-34, II. szám: 192-236. Budapest.
- Vargyas L. (2002), A Magyarság Népzeneje 2. javított kiadás, Budapest, Planétás Kiadó.
- Vikár L. – Bereczki G. (1971), Cheremis Folksongs, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Vikár L. – Bereczki G. (1979), Chuvash Folksongs, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Vikár L. – Bereczki G. (1989), Votyak Folksongs, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Vikár L. – Bereczki G. (1999), Tatar Folksongs, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Vikár L. (1993), A volga-kámai finnugorok és törökök dallamai, Budapest, MTA Zenetudományi Intézet.

